

Kaupunkinäkökulma Suomeen toisessa maailmansodassa

Viipuri 1939–1945

Toisen maailmansodan syttyessä alle neljännes Suomen väestöstä asui kaupungeissa. Yli puolet suomalaisista sai elinkeinonsa maa- ja metsätaloudesta, ja vuosina 1939–1945 voittopuolisesti maalaisväestöstä koostunut armeija kävi sotaansa kaukana asutuskeskuksista Karjalan ja Pohjois-Suomen metsäisillä ja harvaanasutuilla seuduilla.¹ Kotirintamallakin ratkaisevassa roolissa yhteiskunnan selviytymisen kannalta oli maaseudun ”tuotantotaistelu”, kun pula elintarvikkeista uhkasi etenkin kaupunkien työntekijä- ja kuluttajaväestön hengissä pysymistä. Sodanjälkeinen asutustoiminta, jossa sadoilletuhansille karjalaisille ja rintamamiehille jaettiin pientiloja, toi maaseutu-Suomelle eräänlaisen jatkoajan, ja kolme neljäsosaa suurista ikäluokista syntyi vielä maalaiskunnissa.² Yleisissä mielikuvissa 1930–1950-lukujen Suomi on säilynyt vahvasti agraarisena ”entisenä maailmana”, joka alkoi muuttua vasta 1960-luvulta alkaen.

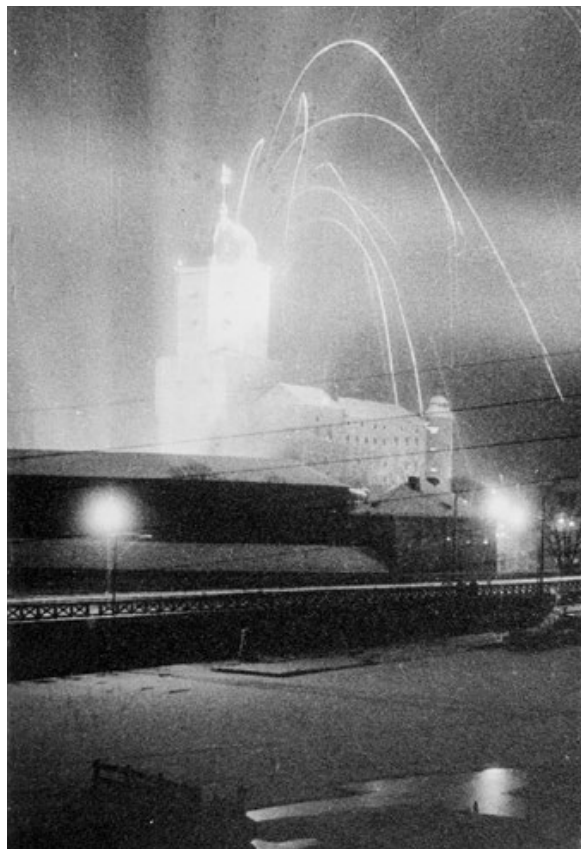
Myös suomalaista toista maailmansotaa käsittelevää historiantutkimusta on hallinnut agraarinen katse. Varsinaista kaupunkihistoriallista näkökulmaa on Suomessa sovellettu vain harvoin toisen maailmansodan tutkimukseen. Kaupungit ovat toki nousseet esiin erityisesti ilmapommitusten, säännöstelytalouden ja arkisen selviytymisen näyttämöinä – sekä usein poikkeusajan esiintuomien ilmiöiden kuten rikollisuuden, mustan pörssin kaupan tai levottomuuksien pesäkkeinä.³ Poliittista ja sotilaallista päätöksentekoa lukuun ottamatta tärkeimmät sotaan vaikuttaneet asiat ja ilmiöt toisen maailmansodan Suomessa näyttävät kuitenkin tapahtuneen kaupunkien ulkopuolella. Onkin kiinnostavaa, että vuoden 1918 sisällissodan osalta sodan kuva on taistelujen luonteesta johtuen selvästi urbaanimpi kuin talvi-, jatko- ja Lapin sodan kohdalla.⁴

Viipurin ja viipurilaisten sota-ajan historia näyttää jääneen tämän agraarisen tutkimuskatseen katveeseen – ainakin akateemisessa historiankirjoituksessa. Tämä siitä huolimatta, että Suomessakin kaupungit olivat alkaneet kasvaa voimakkaasti jo 1870-luvulta alkaen. Vaikka Suomen kaupungistumisen kokonaisaste oli vielä alhainen, kaupunkiväestön osuus koko väestöstä kaksinkertaistui vuoden 1870 alle kahdeksasta prosentista 16 prosenttiin

vuonna 1920. Samaan aikaan kasvoi myös hallinnollisesti maaseutuväestöön kuulunut mutta usein läheisesti kaupunkialueisiin liittynyt esikaupunki- ja teollisuustaaajamväestö.⁵ Esimerkiksi juuri Viipurin väestönkasvu oli lähes räjähdysmäistä sotaa edeltävinä vuosikymmeninä: 50 vuodessa 1890–1939 kaupungin väkiluku noin nelinkertaistui virallisten tilastojen mukaan 74 400 asukkaaseen.⁶ Väestönkasvuun kytkeytyi kaupungin materiaalsen ympäristön näkyvä muutos: asutuksen laajentuminen ja tihentyminen, uuden kaupunkinfrastruktuurin rakentaminen sekä esikaupungistuminen.

Vaikka huomattava osa sodan kokeneista suomalaisista oli lähtöisin maaseudulta, ei kaupunkiväestön sotakokemuksia voi siis pitää millään lailla marginaalisina. Huomion kiinnittäminen kaupunkeihin ja kaupunkilaisiin tuo esiin erilaisia ihmisryhmiä, kokemuksia, rakenteita, yhteyksiä ja vaikutteita kuin mitä suomalaisessa sotatutkimuksessa on yleensä korostettu. Kirjamme tavoitteena on viedä osaltaan tutkimuskeskustelua tähän suuntaan tarkastelemalla Viipuria, joka Suomen kaupungeista kaikkein voimakkaimmin oli sodan eri vaiheiden ja ilmiöiden keskipisteessä. Viipurin ja viipurilaisten kaupunkihistorian kautta suomalainen sodan ”erilishistoria” kytkeytyy monin eri tavoin laajempaan eurooppalaiseen toisen maailmansodan viitekehykseen. Viipuri on myös kansallisesta näkökulmasta kiinnostava, sillä vaikka kaupungin menetys on osa kollektiivista suomalaista sota-ajan historiaa ja sillä on vahva paikka sotaan liittyvässä muistikulttuurissa ja muistelukirjallisuudessa, akateeminen historiantutkimus ei ole juurikaan käsitellyt viipurilaisten sota-ajan kokemuksia ja kaupunkihistoriaa.⁷

Kansainvälisessä sotahistoriassa kaupungit ovat olleet vahvasti esillä, silti enemmän eri taisteluiden kulisseina kuin varsinaisina tutkimuskohteina. Monipuolisimmassa tutkimuksissa myös itse kaupunki ja kaupunkilaiset ovat

Uudenvuodenyön 1938–39 iletulitus Viipurissa, viimeistä kertaa rauhanajan suomalaisena kaupunkina. Valokuvaaja: Olavi Jokipelto. Museovirasto. Historian kuvakokoelma. HK19451228:38.14.

Nainen tarkkailee Karjalankannaksella elokuussa 1939 järjestettyjen sotaharjoitusten päätösparaatia Viipurissa. Sota Euroopassa alkoi noin kahden viikon kuluttua. Valokuvaaja: Thérèse Bonney. Museovirasto. Historian kuvakokoelma. HK19630423:96.

päässeet näkyviin. Toisen maailmansodan osalta esimerkiksi Berliinin, Budapestin, Leningradin, Moskovan ja Stalingradin taisteluista on julkaistu monografioita, joissa siviilien toiminta ja kokemukset ovat yhtä lailla tärkeitä kuin sotilaiden.⁸ Tarkastelua rajaavana tekijänä on kuitenkin yleensä ollut jokin kyseiseen kaupunkiin tiivistynyt sotatapahtuma, joka on toiminut tutkimuksen motiivina: taistelu, piiritys, ilmahyökkäys, valtakamppailu. Omassa kirjassamme näkökulma on toisenlainen. Viipuriin liittyviä sota-toimia talvisodan loppuvaiheessa 1940, kaupungin takaisinvaltauksen yhteydessä 1941 ja kesäkuussa 1944 on kuvattu aiemmassa sotahistoriallisessa tutkimuksessa moneen kertaan.⁹ Alkuperäislähteille menemällä näistäkin sotatapahtumista löytyisi varmasti uutta sanottavaa, mutta tähän emme ole kirjassa juurikaan ryhtyneet. Sen sijaan olemme valinneet kaupunki- ja kaupunkilaislähtöisemmän lähestymistavan: mitä toisen maailmansodan

eri ilmiöt näyttävät, kun asetamme tarkastelupaikaksi Viipurin kaupungin? Keitä kaikkia viipurilaiset sotavuosina olivat, ja miten heidän kokemuksensa vaihtelivat? Millaisia merkityksiä Viipurin kaupunkitilaan sotavuosina kytkeytyi ja mitä aineksia Viipuri on tarjonnut sodan muistamiselle?

Kaupunkihistorialliselle tutkimusotteelle on keskeistä, että kaupunkeja ei nähdä kehyksinä historiallisille tapahtumille ja ilmiöille kuten sodalle, vaan ne ymmärretään monimerkityksellisinä ja -kerroksellisinä paikkoina ja yhteisöinä sekä joukkona erilaisia risteäviä toimijuuksia. Kaupunkihistoriassa kaupunki on näin ollen analyysin keskeinen tekijä, ei taustamuuttuja. Akateeminen kaupunkihistoria erottautuu kysymyksenasetteluillaan paikallishistorian pitkästä traditiosta, mutta paikallishistorioiden ansiosta Suomessa on olemassa laadukkaita perustutkimuksia kaikista suomalaisista kaupungeista.¹⁰ Näihin sisältyy yleensä myös sotia käsittelevä yleisluontoinen osuus. 1980-luvulla julkaistun kolmiosaisen *Suomen kaupunkilaitoksen historian*

esipuheessa historiatoimikunnan puheenjohtaja L. O. Johansson ja päätoimittaja Päiviö Tommila kuvaavat teoksen olevan kaupunkihallinnon historiaa, josta ”vain” kaupunkilaisten jokapäiväinen elämä on jätetty ulkopuolelle.¹¹ Toteamuksesta käy hyvin ilmi hallinnollisen historian korostus kaupunkien koskevassa paikallishistoriallisessa tutkimusperinteessä. Samalla on huomionarvoista, että teossarjan kolmannessa osassa *Itsenäisyyden aika* toista maailmansotaa käsitellään vain muutamina lähinnä sota-ajan poikkeuslain-säädäntöä koskevinä osuuksina ja hyvin yleisellä tasolla.¹²

Eräs akateemisen kaupunkihistorian tutkimusta leimaava piirre on ollut analyttinen vuoropuhelu urbaaniin elämänmuotoon kiinnittyvien ja laajemmalti jaettujen kaupunkikokemusten sekä kaupunkien ainutlaatuisuuden välillä.¹³ Vastaava pohdinta on relevanttia myös suhteessa eurooppalaisten kaupunkien sotakokemukseen. Voidaan ajatella, että urbaani elämänsä ja arki yhdistivät kaupunkien asukkaiden sotakokemuksia yhtä paljon tai jopa enemmän muiden kaupunkien asukkaiden vastaavaan – myös valtioiden rajat ylittäen – kuin oman maan maalaisväestön kokemuksiin.¹⁴ Sodan tilallinen kokemus oli erilainen kaupunkiympäristössä kuin maaseudulla. Pommitusten kohdistuessa pääosin kaupunkeihin juuri kaupunkilaiset kokivat tutun elinympäristönsä rajun muutoksen. Eri taustoista tulevat kaupunkilaiset kohetasivat yhteisissä väestönsuojissa. Kaupunkiliikenteen toimivuus tai häiriöt säätelivät kaupunkilaisten arkea. Toisaalta sodan kokemus saattoi vaihdella kaupunkien sisällä esimerkiksi asuinalueesta ja sen sijainnista, tilallisesta järjestyksestä ja rakentamistavasta riippuen. Myös kaupunkilaisten kokemus evakuoinneista ja paluumuutosta erosi maaseutuväestöstä. Kirjamme yläotsikko *Eurooppalainen kaupunkikohtalo* viittaa juuri tähän eurooppalaiseen urbaaniin kontekstiin, johon Viipuri kiinnittyi. Esimerkiksi ilmapommitusten, vallanvaihtojen, väestönsiirtojen ja kaupunkitilan eri jälleenrakennusten kautta Viipuri oli suomalaisittain poikkeuksellinen mutta eurooppalaisittain vertailukelpoinen kaupunki.¹⁵

Kaupunkihistorialle leimallista on vertaileva ja yllirajainen ote. Vertailu on keskeinen menetelmä myös ensimmäisen maailmansodan aikaista kaupunkien sosiaali- ja kulttuurihistoriaa käsittelevässä Jay Winterin ja Jean-Louis Robertin kaksiosaisessa teoksessa *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin 1914–1918*, jota voidaan perustellusti pitää aihepiirin perusteoksena.¹⁶ Kirjoittajat osoittavat joukon kriisiaikojen kaupunkielämään liittyviä yleisiä tekijöitä, mutta toisaalta on todettava, että teos olisi epäilemättä näyttänyt erilaiselta, jos vertailuun olisi valittu toisia eurooppalaisia pääkaupunkeja, saati pienempiä kaupunkeja. Paikalla on merkitystä. Suomen osalta Winterin ja Robertin teoksen asettamaan vertailevaan kontekstiin on tutkimuksellaan kiinnittänyt Samu Nyström, joka väitöskirjassaan tarkasteli modernin kaupunkielä-

män kriisiä ja helsinkiläisen kaupunkiyhteisön selviytymismalleja vuosina 1914–1918 ainutlaatuisen ja yleisen vuoropuhelussa.¹⁷ Kaupunkihistoriassa kaupunkreja kohdanneet moninaiset kriisit ja niistä selviytyminen ovat olleet eräs keskeinen tutkimusteema.¹⁸

Yhtä lailla tärkeää onkin ottaa kaupunkihistorian analyysissä huomioon ajan kuluessa ja suhteessa erilaisiin sosiaalisiin, kulttuurisiin, taloudellisiin, hallinnollisiin, tilallisiin ja materiaalsiin tekijöihin muodostunut paikan erityisyys. Vaikka leikkaamme kirjassamme suoraan sodan syttymiseen loppuvuodesta 1939, Viipurin sotaaedeltävä historia oli monella tapaa erityinen suomalaisten kaupunkien joukossa. Kyseessä oli vanha keskiaikainen kaupunki, jonka menneisyys ja kaupunkirakenne olivat suomalaisessa mittakaavassa poikkeuksellisen monikerroksisia ja jonka historiallinen merkitys myös tiedostettiin suhteellisen varhain.¹⁹ Vaikka kaupunki oli 1800-luvulta lähtien voimakkaasti suomenkielistynyt, vielä 1930-luvullakin sen väestö oli monikulttuurisempi ja kansainvälisempi kuin muiden Suomen kaupunkien.²⁰ Osana niin sanottua Vanhaa Suomea Viipuri oli kuulunut vuodet 1721–1812 Venäjään, ja myös vuosina 1812–1917 kaupungin sijainti Pietarin vaikutuspiirissä leimasi sen historiaa.²¹ Viipuri teollistui 1800-luvulta alkaen, mutta varsinaista tehdaskaupunkia Helsingin tai Tampereen tapaan siitä ei koskaan tullut. Itsenäisessä Suomessa 1917–1939 Viipuri säilyi kaupan, sotaväen, liikenneyhteyksien, hallinnon ja vilkkaan kulttuurielämän keskuksena, joka väkilukunsa puolesta kilpaili tasavahvasti Turun ja Tampereen kanssa maan toiseksi suurimman kaupungin asemasta.²² Viipurin kaupunkisuunnittelua ja rakentamista määritteli 1800-luvun puoliväliin saakka linnoituksen olemassaolo, sittemmin vilkas rakennustoiminta, asema varuskuntakaupunkina ja lukuisat toimenpiteet sitoa esikaupunkimaista asutusta kaupunkirakenteeseen. 1920-luvun alussa Viipurissa oli Suomen mittakaavassa laajin kontrolloimattomasti muodostunut esikaupunkiasutus.²³

Kirjan sisältö

Talvisodan alkaminen 30.11.1939 kosketti heti hyvin konkreettisesti Viipuria pommituksina, tuhoina ja evakointeina. Sodan kokemus nivoutui paikkaan ja siihen liittyi jaettuja piirteitä, mutta samalla se oli sodan ensimmäisistä päivistä lähtien hyvin monisyinen. Kirjamme ensimmäisen osan artikkelit tarkastelevat sodan arkea ja arjen kokemuksia Viipurissa. Sanana arki voi tuntua harhaanjohtavalta, sillä viipurilaisten sotavuosia leimasivat alusta alkaen poikkeusolot. Vaikeissakin olosuhteissa ihmiset pyrkivät silti jatkaamaan elämäänsä, ja artikkelit avaavat näköaloja tähän jokapäiväiseen selviytymiseen. *Ville Kivimäki* hahmottelee niitä yleisiä ilmiöitä ja rakenteita, jotka

Sodan uhka alkoi näkyä viipurilaisessa katukuvassa syksyllä 1939: näyteikkunat on teipattu sirpalevahinkojen välttämiseksi, jos kaupunkia pommitetaan. Valokuvaaja O. Tetri. Museovirasto. Historian kuvakokoelma. HK19451228:66.33.

muokkasivat viipurilaisten sota-ajan kokemushistoriaa. Viipuri joutui sodassa kokemaan jyrkkiä katkoksia ja väkivaltaisia murtumia: kaupungin tyhjentäminen ja tuhoutuminen talvisodassa, ensimmäinen neuvostokausi 1940–1941, takaisinvaltaus ja lyhyt suomalainen jälleenrakennuskausi jatkosodassa sekä lopulta Viipurin toinen menetys ja kolmas vallanvaihto kesällä 1944. Kivimäki kuvaa sekä viipurilaisten kokemusten erityisyyttä että niiden yhtymäkohtia muuhun Eurooppaan.

Hannu Heikkilä tarkastelee artikkelissaan viipurilaisen siviiliväestön kokemuksia sekä evakossa että kotikaupungissaan, johon ihmiset pääsivät palaamaan syksystä 1941 alkaen. Kolmen viipurilaisen kirjekokoelman avulla Heikkilä osoittaa, kuinka ihmiset kokivat, jakoivat ja merkityksellistivät niitä järkyttäviä tapahtumia, jotka tulivat kaupunkilaisten osaksi. Artikkelissa piirtyvät esiin kaupunkiväestön kokemusten erot maaseutuväestöön. Heikkilä käsittelee myös niin sanottua Torkkelin kirjelaatikkoo, jonne jatkosodan viipurilaiset lähettivät arkisia huoliaan ja saivat niihin viranomaisilta vastauksia.

Ensimmäisen osan kolmannessa artikkelissa *Ida Suolahti* nostaa esiin tärkeän ryhmän jatkosodan ”viipurilaisia”: neuvostoliittolaiset sotavangit, joiden merkitys ja näkyvyys kaupungissa oli suuri vuosina 1941–1944. Tuhannet Neuvostoliiton eri kansallisuuksia edustavat vangit osallistuivat hävitetyin kaupungin jälleenrakentamiseen ja kävivät samalla omaa selviytymiskamppailuaan nälän, tautien ja ankaran kurinpidon kourissa. Ensimmäisen osan pienoisartikkeleissa *Carl-Fredrik Geust* kuvaa Neuvostoliiton ilmavoimien hyökkäyksiä Viipuria vastaan talvi- ja jatkosodassa, *Maritta Lehtinen* tarkastelee viipurilaisten elintarvikehuollon kannalta keskeistä kaupunkimaataloutta ja *Marko Paavilainen* esittelee viipurilaisen teollisuustoiminnan jälleenrakennusta Tammissuolla toimineen Hallenbergin suvun tiilitehtaan kautta.

Kirjan toisessa osassa fokus on kaupunkitilassa ja sen esittämisessä ja kokemisessa valokuvauksen keinoin. *Tanja Vahtikari* tarkastelee viipurilais-syntyisen Aukusti Tuhkan valokuvia paluusta Viipuriin kahdella ajanjaksolla: Viipurin takaisinvaltauksen aikana elo-syyskuun taitteessa 1941 ja vuonna 1954 osana suomalaisen taidevaltuuskunnan Leningradin matkaa. Tuhkan esimerkin avulla hän analysoi valokuvauksen ja valokuvien roolia osana viipurilaisen kaupunkitilaan kiinnittyvien merkitysten, kokemusten ja muistin rakentamista sekä tilan haltuunottoa. Vahtikari tuo esille, kuinka valokuvausta voidaan tarkastella yhtä aikaa sekä subjektiivisena tilan kokemisena ja tunne- ja muistityönä että osana laajempaa yhteisöllistä sodan kokemusmaailmaa ja muistamisen kulttuuria.

Yury Shikalov puolestaan tarkastelee Viipuria sodan aikana ja välittömästi sodan jälkeisinä vuosina neuvostoliittolaisten valokuvaajien linssin läpi, neuvostoliittolaisena kaupunkina. Kuvat muodostavat mielenkiintoisen vastinparin suomalaisten ottamille kuville. Neuvostoaikaisia Viipuri-kuvia leimaavat niiden propagandistiset pyrkimykset: kuvaajien työtä hallitsi tarkka ohjeistus sallituista kuva-aiheista, ja kuvissa haluttiin esittää ajankohdasta riippuen joko suomalaisen vihollisen tahallisesti tuhoama kaupunki tai ideaalinen ja esimerkillinen neuvostokaupunki. Kuitenkin niin Aukusti Tuhkan ottamiin kuviin kuin neuvostovalokuvaajienkin Viipuri-kuviin tuli mukaan myös satunnaisemmin tallentunutta, yksityiskohtiin ja kaupunkiympäristöön liittyvää ainesta. Tämä satunnaisesti tallentuneen läsnäolo mahdollistaa uudentyyppisiä tutkimuskysymyksiä propagandakuville. Kuten Vahtikari toteaa artikkelinsa lopussa, esimerkiksi Suomen puolustusvoimien sota-ajan kuvakokoelman (ns. SA-kuvat) kuvia ei ole syytä rajata tiukasti yksinomaan sotapropagandaa ja -kuvausta käsittelevien tutkimusten aineistoksi.

Myös *Ulla Salmelan* pienoisartikkelissa on kysymys kaupunkikuvista, joskin ensisijaisesti jälleenrakennusta koskevista tulevaisuuden visioista, jotka saivat piirretyn muodon arkkitehtien työpöydillä. Tulevaisuusorientoitunut

kaupunkisuunnittelu nähtiin vastapainona sodan aiheuttamalle tuholle ja epäjärjestykselle. Osan toisessa pienoisarikkelissa *Mikko Pirinen* esittelee kuvataiteilija Väinö Rautiota sota-ajan Viipurin kuvaajana, jonka töissä näkyvät useat kirjamme kannalta keskeiset aiheet: ilmapommitukset, sodan tuhot, kaupungin jälleenrakennus ja sotavangit.

Kirjan kolmas osa keskittyy Viipuriin liitettyihin symbolisiin ja kulttuuriin merkityksiin sekä sodan muistamiseen. Viipurin kaupungin muuttuvaa symbolista asemaa karjalaisuuden, skandinaavisuuden ja suomalaisuuden välissä tarkastelevassa artikkelissaan *Tuomas Tepora* soveltaa tunnehistoriallista lähestymistapaa. Hän analysoi viipurilaiseen kaupunkitilaan kuuluvia näkyviä symboleja ”tunnehahmoina”, joiden kautta ihmiset rakensivat ymmärrystään ja kokemustaan kuulumisesta ”karjalaisuuden” tai ”lännen” kaltaisiin ryhmiin.

Hannu Riikosen tutkimus Viipurista sota-ajan runoudessa liittyy läheisesti Teporan artikkelin teemaan: Viipurin kulttuuriseen asemaan sota-ajan erityisessä kontekstissa, jossa oli voimakas tilaus ikivanhan keskiaikaisen kaupungin esittämiseksi lännen etuvartiona itää vastaan. Viipuriin tiivistyvät kollektiiviset ja kansalliset merkitykset saivat monet runoilijat tarttumaan kynään. Riikosen artikkelissaan käsittelemän Eeva-Liisa Mannerin varhaiset Viipuri-runot viittaavat toiseen tärkeään aiheeseen: Viipurin ja sen traumaattisen menetyksen muiston käsittelyyn sodanjälkeisessä suomalaisessa kulttuurissa.

Menetyksen ja muistin teemaan kiinnittyy myös *Satu Grünthalin* artikkeli, joka käsittelee kaunokirjallisuuden esittämää kuvaa Viipurin sodanaikaisesta kaupunkielämästä ja mentaalimaisemasta Iris Kähärin vuonna 1988 ilmestyneen romaanin *Seppäle Viipurille* kautta. Romaanin näkökulma on jatkosodan aikana kaupungissa toimivien naisten. Grünthal osoittaa, että vaikka Kähärin teos vahvasti osaltaan sotienjälkeisen kirjallisuuden näkemystä Viipurista kadotettuna paratiisina, sen kuva ei ollut idealisoitu. Teos monipuolista kaunokirjallisuuden Viipuri-kuvaa tuomalla esille jatkosodan aikaiset rauniomaisemat, arkiset toimet, pettymykset ja ”väsyneet rutiinit”. *Ilona Kemppaisen* pienoisarikkeli käsittelee viipurilaisia sankarivainajia ja Viipurin sankarihautausmaata, jossa tänä päivänäkin on noin 700:n toisessa maailmansodassa kuolleen suomalaisen hautapaikka.

Kirjan kirjoittajat lähestyvät aiheitaan monista suunnista, mutta yhteistä on kiinnostus Viipurin sotavuosien kokemushistoriaan sekä sosiaali- ja kulttuurihistoriallisten näkökulmien soveltaminen. Kirjan luvut pohjautuvat laajaan ja monipuoliseen lähdeaineistoon, jota yhdistää sen kyky kertoa inhimillisestä sota- ja kaupunkikokemuksesta. Kirjoittajat hyödyntävät tutkimuksissaan esimerkiksi kirjeitä, päiväkirjamerkintöjä, runoja ja kaunokirjallisuutta. Tekstiaineistojen ohella tarkastelemme sodan viipurilaista koke-

musta myös visuaalisten lähteiden, valokuvien ja maalausten kautta. Esitys- ja käyttöyhteyksissään kuvat olivat julkisia, mutta räikeimmät propagandakuvat pois lukien niitäkin on mahdollista tarkastella egodokumenttien kaltaisina lähteinä. Myös virallisia ja julkisia lähdeaineistoja voidaan lukea kokemushistoriallisesta näkökulmasta: kuulustelupöytäkirjoista voi avautua harvinaisia näkymiä neuvostosotavankien kokemuksiin ja Viipurin kaupungin hallinnollisista asiakirjoista paljastuvat ne ilmiöt ja rakenteet, jotka vaikuttivat eri tavoin viipurilaisten jokapäiväiseen elämään. Uskomme, että kirjasta aukeaa uusia reittejä myös jatkotutkimukselle. Esimerkiksi Viipurin eri evakuoitien ja väestönsiirtojen käytännön toteutukset, kansanhuollon ja terveydenhoidon järjestäminen runnellussa kaupungissa, suomalaisten ja neuvostoliittolaisten sotilaiden toiminta Viipurissa sekä lasten ja esikaupunkiasukkaiden kokemukset ovat aiheita, joihin kirjassa viitataan, mutta jotka odottavat vielä yksityiskohtaisempaa tutkimusta. Kirjan artikkelit antavat aihetta myös vertaileviin, yllirajaisiin näkökulmiin sodan kaupunkihistorian ja muistikulttuurin osalta.

Jokainen kirja syntyy omassa ajassaan ja paikassaan, ja käsillä olevan artikkelikokoelman kohdalla suhde sen tutkimuskohteeseen, Viipurin kaupunkiin, on ehtinyt muuttua tehdyn työn aikana. Vielä hanketta aloitettaessa suunnittelimme kirjoittajille yhteistä matkaa Viipuriin, mutta nyt tilanne on toinen. Neuvostoajan loppupuolella Viipuri aukeni enenevässä määrin suomalaismatkailijoille, ja 1990-luvulta alkaen suomalaiset vierailivat kaupungissa suurin joukoin. Moni entinen viipurilainen kävi katsomassa lapsuutensa ja nuoruutensa kotikaupunkia, samalla kun Viipurin löysivät lukuisat sodan jälkeen syntyneet. Tätä kirjaa viimeisteltäessä Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan on tyrehdyttänyt liikenteen Suomen ja Venäjän välillä. Yhteys Viipuriin on jälleen pitkälti katkennut ja jäänyt ensisijaisesti muistin ja historiankirjoituksen varaan. Kirjamme artikkelit pitävät osaltaan yllä tätä yhteyttä kaupunkiin, jonka menneisyys säilyy osana suomalaista, venäläistä ja eurooppalaista kaupunkihistoriaa.

Viitteet

- 1 Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1941, 5; Väestön elinkeino 1979, 338.
- 2 Haapala 2004, 234–235.
- 3 Aiempia kaupunkikeskeisiä suomalaistutkimuksia toisesta maailmansodasta ovat esim. Kulomaa 1989; Helminen & Lukander 2004; Shikalov & Hämynen 2013; Grönholm et al. (toim.) 2014; Kortelainen et al. 2019; Kolbe, Nyström & Tala (toim.) 2019.
- 4 Vrt. Ylikangas 1993; Hoppu et al. 2008; Hoppu 2013; Keskisarja 2013.
- 5 Jutikkala 1983, 14.
- 6 Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1941, 12, jossa väkiluvut on laskettu kirkonkirjoihin ja siviilirekisteriin merkityn väestön mukaan. Osa väestönkasvusta selittyy ympäröivien esikaupunkialueiden liittämällä Viipurin kaupunkiin, ja toisaalta Viipurin todellinen väkiluku oli todennäköisesti jonkin verran suurempi kuin em. tilastossa mainitut luvut; ks. Einonen & Härkönen 2020, 89–91; Shikalov & Hämynen 2013, 9.
- 7 Viipurista sotahistoriallisessa tutkimuksessa ks. ao. viite 9.
- 8 Ks. esim. Beevor 2000; Beevor 2002; Ungváry 2005; Ganzenmüller 2005; Braithwaite 2006; Jones 2020.
- 9 Sotahistoriallisista esityksistä ks. Parikka 1958; Viitanen 1958; Mikola 1978; Ojala & Heikkilä 1983; Lappalainen 1991; Elfvengren & Tammi (toim.) 2007; Raevuori 2011; Manninen & Rainila 2014; Tuunainen 2020.
- 10 Vahtikari, Hannikainen & Nyström 2019, 133–135.
- 11 Johansson & Tommila 1981, 6.
- 12 Tommila 1984.
- 13 Vahtikari, Hannikainen & Nyström 2019, 133.
- 14 Winter & Robert 2007, 468–469; Nyström 2013, 18.
- 15 Viipurin sota-ajan erityisyydestä suomalaiskaupunkien joukossa ks. Shikalov & Hämynen 2013; vrt. Sortavalan osalta Hämynen & Itkonen (toim.) 2020.
- 16 Winter & Robert 1997; Winter & Robert 2007.
- 17 Nyström 2013.
- 18 Ks. esim. Massard-Guilbaud, Platt & Schott 2002.
- 19 Neuvonen 2017.
- 20 Einonen & Härkönen 2020, 86–91.
- 21 Katajala (toim.) 1997. Pietari Suuri valloitti Viipurin jo vuonna 1710, mutta uusi raja Ruotsin ja Venäjän välillä vahvistettiin vuonna 1721 Uudenkaupungin rauhassa.
- 22 Uudesta Viipuri-tutkimuksesta ks. erityisesti Koskivirta, Paavolainen & Supponen (toim.) 2016 ja Koskivirta & Mainio (toim.) 2019 sekä muut julkaisut Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita -sarjassa. Viipurin historiallinen kaupunkiatlas Katajala et al. 2020 sisältää laajat tutkimusartikkelit Viipurin historiasta; yleisesityksenä ks. myös Iltanen 2017.
- 23 Niemi & Semi 2020, 110, 118.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo:

Painetut lähteet

Suomen Tilastollinen Vuosikirja 1941 (1942). Helsinki: Tilastollinen päätoimisto.

Väestön elinkeino: Väestö elinkeinon mukaan kunnittain vuosina 1880–1975 (1979).

Tilastollisia tiedonantoja 63. Helsinki: Tilastokeskus.

Tutkimuskirjallisuus

Beevor, Antony (2000). *Stalingrad*. Suom. Matti Kinnunen. Helsinki: WSOY.

Beevor, Antony (2002). *Berliini 1945*. Suom. Matti Kinnunen. Helsinki: WSOY.

Braithwaite, Rodric (2006). *Moscow 1941. A City and Its People at War*. London: Profile Books.

Einonen, Piia & Antti Härkönen (2020). "Viipurin väestö 1700–1940". *Viipuri: Historiallinen kaupunkikartasto / Vyborg: Historic Towns Atlas*, toim. Kimmo Katajala et al. Helsinki: AtlasArt, 82–93.

Eilfvengren, Eero & Eeva Tammi (toim. 2007). *Viipuri 1944. Miksi Viipuri menetettiin?* Helsinki: WSOY.

Janzenmüller, Jörg (2005). *Das belagerte Leningrad 1941–1944. Die Stadt in den Strategien von Angreifern und Verteidigern*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.

Grönholm, Pertti; Pirkko Kanervo; Olli Kleemola & Antti Nyqvist (toim. 2014). *Elämä sotavuosien Turussa 1939–1945*. Turku: Turun Historiallinen Yhdistys.

Haapala, Pertti (2004). "Väki vähenee – maatalousyhteiskunnan hidas häviö 1950–2000." *Suomen maatalouden historia, osa 3. Suurten muutosten aika. Jälleenrakennuskaudesta EU-Suomeen*, toim. Pirjo Markkola. Helsinki: SKS, 233–254.

Helminen, Martti & Aslak Lukander (2004). *Helsingin suurpommitukset helmikuussa 1944*. Helsinki: WSOY.

Hoppu, Tuomas (2013). *Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918*. Helsinki: Gummerus.

Hoppu, Tuomas; Pertti Haapala; Mervi Kaarninen; Sami Suodenjoki & Marko Tikka (2008). *Tampere 1918*. Tampere: Vapriikki.

Hämynen, Tapio & Hannu Itkonen (toim. 2020). *Sortavala. Muutosten ja muistojen kaupunki*. Helsinki: SKS.

Iltanen, Jussi (2017). *Viipurin historiallinen kartasto. Kaupungin vaiheet keskiajalta nykypäivään*. Helsinki: Karttakeskus.

Johansson, L. O. & Päiviö Tommila (1981). "Esipuhe". *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1*, toim. Päiviö Tommila. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto, 5–6.

Jones, Michael (2020). *Leningrad. Piirityksen vuodet*. Suom. Arto Konttinen. Englanninkielinen alkuteos 2008. Helsinki: Into Kustannus.

Jutikkala, Eino (1983). "Urbanisoituminen". *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2*, toim. Päiviö Tommila. Helsinki: Suomen kaupunkiliitto, 14–26.

Katajala, Kimmo (toim. 1997). *Itä-Suomi ja Pietari. Kirjoituksia toimeentulosta suurkaupungin vaikutuspiirissä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Katajala, Kimmo; Marjatta Hietala; Marjaana Niemi; Pirjo Uino; Martti Helminen; Antti Härkönen & Helena Hirvonen (toim. 2020). *Viipuri: historiallinen kaupunkikartasto / Vyborg: Historic Towns Atlas*. Helsinki: AtlasArt.

Keskisarja, Teemu (2013). *Viipuri 1918*. Helsinki: Siltala.

Kolbe, Laura; Samu Nyström & Henrik Tala (toim. 2019). *Helsinki 1939 – pääkaupunki ja suuri käänne*. Helsinki: Minerva.

Kortelainen, Anna; Marika Honkaniemi; Maija Koskinen; Hanne Selkokari & Tuomas Tepora (2019). *Mieliala: Helsinki 1939–1945*. Helsinki: Tammi.

- Koskivirta, Anu & Aleksi Mainio (toim. 2019).** *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939.* VSKST 21. Helsinki: VSKS.
- Koskivirta, Anu; Pentti Paavolainen & Sanna Supponen (toim. 2016).** *Muuttuvien tulkintojen Viipuri.* VSKST 18. Helsinki: VSKS.
- Kulomaa, Jukka (1989).** *Äänislinna. Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941–1944.* Helsinki: SHS.
- Lappalainen, Niilo (1991).** *Viipuri toisessa maailmansodassa.* Porvoo: WSOY.
- Manninen, Ohto & Kyösti Rainila (2014).** *Viipuri menetetty! Rintama horjuu 1944.* Helsinki: Otava.
- Massard-Guilbaud, Geneviève; Harold L. Platt & Dieter Schott (toim. 2002).** *Cities and Catastrophes – Villes et catastrophes.* Berlin: Peter Lang.
- Mikola, K. J. (1978).** "Viipuri rauhan ajan varuskuntana ja sodissa". *Viipurin kaupungin historia V. Vuodet 1917–1944.* Helsinki: Torkkelin Säätiö, 381–408.
- Neuvonen, Petri (2017).** *Linnoituksesta historialliseksi muistomeriksi. Viipurin vanhakaupunki 1856–1939.* Helsinki: Aalto-yliopisto.
- Niemi, Marjaana & Jussi Semi (2020).** "Suunniteltu ja eletty kaupunki – Viipurin kaupunkitila 1800-luvun puolivälistä 1930-luvulle." *Viipuri: Historiallinen kaupunkikartasto / Vyborg: Historic Towns Atlas*, toim. Kimmo Katajala et al. Helsinki: AtlasArt, 108–125.
- Nyström, Samu (2013).** *Poikkeusajan kaupunkielämäkerta: Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914–1918.* Helsinki: Helsingin yliopisto. (<http://hdl.handle.net/10138/40334>, viitattu 22.4.2023).
- Ojala, Arvo & Eino Heikkilä (1983).** *Summan valtateillä ja Viipurin valleilla.* Tampere: Pirkanmaan Sotaveteraanipiiri.
- Parikka, Eino (1958).** "Sotien Viipuri II". *Viipurin kirja. Muistojulkaisu.* Helsinki: Torkkelin Säätiö, 533–587.
- Raeuori, Antero (2011).** *Hyvästi, Viipuri. Karjalan pääkaupungin kohtalonvuodet 1939, 1941 ja 1944.* Helsinki: Minerva.
- Shikalov, Yury & Tapio Hämynen (2013).** *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990.* Helsinki: Tammi.
- Tommila, Päiviö (toim. 1984).** *Suomen kaupunkilaitoksen historia 3.* Helsinki: Suomen kaupunkiliitto.
- Tuunainen, Pasi (2020).** "Viipuri sotavuosina 1939–1944". *Viipuri: Historiallinen kaupunkikartasto / Vyborg: Historic Towns Atlas*, toim. Kimmo Katajala et al. Helsinki: AtlasArt, 228–235.
- Ungváry, Krisztián (2005).** *The Siege of Budapest: 100 Days in World War II.* New Haven, CT: Yale University Press.
- Vantikari, Tanja; Matti O. Hannikainen & Samu Nyström (2019).** "Kaupunkihistoria: Monet menneisyydet, uudet tulkinnat". *Historiallinen aikakauskirja 117 (2019:2)*, 133–136.
- Viitanen, Eero (1958).** "Sotien Viipuri I". *Viipurin kirja. Muistojulkaisu.* Helsinki: Torkkelin Säätiö, 499–532.
- Winter, Jay & Jean-Louis Robert (toim. 1997).** *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin, 1914–1919.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Winter, Jay & Jean-Louis Robert (toim. 2007).** *Capital Cities at War: Paris, London, Berlin, 1914–1919. Vol. 2: A Cultural History.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Ylikangas, Heikki (1993).** *Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa 1918.* Porvoo: WSOY.